

INNOVATIVE WORLD
Ilmiy tadqiqotlar markazi

$$\left(\frac{T_1}{T_2}\right)^2 = \left(\frac{a_1}{a_2}\right)^3$$

TADQIQOTLAR

ILM-FAN

TEKNOLOGIYALAR

ZAMONAVIY ILM-FAN VA INNOVATSIYALAR NAZARIYASI

ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

2026

Google Scholar

zenodo

Andijan, Uzbekistan

+998335668868

<https://innoworld.net>

« ZAMONAVIY ILM-FAN VA INNOVATSIYALAR
NAZARIYASI » NOMLI ILMIY, MASOFAVIY,
ONLAYN KONFERENSIYASI TO'PLAMI

3-JILD 5-SON

Konferensiya to'plami va tezislari quyidagi xalqaro
ilmiy bazalarda indexlanadi

Google Scholar

ResearchGate

zenodo

ADVANCED SCIENCE INDEX

Directory of Research Journals Indexing

www.innoworld.net

O'ZBEKISTON-2026

NOOSFERA VA KOEVOLYUTSIYA PARADIGMASI: GLOBAL
EKOLOGIK INQIROZ SHAROITIDA ANTROPOTSENTRIZMDAN
EKOTSENTRIZMGA O'TISH

Aripova Zulfiyaxon Solijonovna

Falsafa fanlar nomzodi dotsent
Andijon davlat texnika instituti
"Tillar va gumanitar fanlar" kafedrası
zulfiyaxonaripova@gmail.com

Nuriddinov Axliddin

Andijon davlat texnika instituti
M-28/25 guruh Magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada global ekologik inqiroz sharoitida insoniyat sivilizatsiyasining barqaror taraqqiyotini ta'minlashning falsafiy-ontologik va ekotsentrik asoslari tadqiq etiladi. V.Vernadskiyning noosfera ta'limoti hamda N.Moiseevning koevolyutsiya paradigmasiga tayangan holda, an'anaviy tajovuzkor antropotsentrizmdan ekotsentrizmga o'tishning qonuniyatlari, qadriyatlar tizimining transformatsiyasi xalqaro va milliy falsafiy maktablar prizmasida tizimli tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ontologiya, noosfera, koevolyutsiya, antropotsentrizm, ekotsentrizm, global ekologik inqiroz, ekologik imperativ, barqaror taraqqiyot, qadriyatlar ierarxiyasi.

KIRISH

Insoniyat sivilizatsiyasi XXI asrning birinchi choragida texnologik va iqtisodiy qudratning cho'qqisiga erishgan bo'lsa-da, ontologik jihatdan o'z tarixidagi eng xavfli ekzistensial inqiroz — global ekologik inqiroz qarshisida turibdi. Biosferaning tabiiy muvozanati buzilishi, iqlim o'zgarishlari, resurslarning yalpi kamayishi va bioxilma-xillikning yo'qolishi shunchaki texnik yoki iqtisodiy muammo emas, balki insonning tabiatga bo'lgan munosabatidagi fundamental xatolikning — falsafiy-dunyoqarash inqirozining bevosita mahsulidir. Z.S. Aripovaning "Falsafa" darsligida ta'kidlanganidek, global muammolar butun insoniyatning umumiy taqdiri va sivilizatsiya istiqbolini belgilovchi xarakterga ega bo'lib, ularni hal etish an'anaviy metodologik qoliplardan voz kechishni va mutlaqo yangicha ekologik tafakkurni shakllantirishni talab qiladi[1]. Global barqarorlikka erishishning ontologik va gnoseologik asosi sifatida noosfera va koevolyutsiya prinsiplari bugungi kunda falsafiy tadqiqotlarning markaziy ob'ektiga aylandi.

Ushbu global muammoning ildizi Yangi davr falsafasidan boshlab shakllangan va G'arb ratsionalizmiga xos bo'lgan sub'ekt-ob'ekt dualizmiga

hamda qat'iy antropotsentrizm pargadigmasiga borib taqaladi. Frensis Bekon, Rene Dekart kabi mutafakkirlarning "Tabiat ustidan hukmronlik qilish", uni faqatgina inson ehtiyojlarini qondiruvchi moddiy resurs (ob'ekt) sifatida ko'rish g'oyalari asrlar davomida texnogen sivilizatsiyaning harakatlantiruvchi kuchi bo'ldi. Biroq, inson o'zini tabiatdan mutloq ajratib, koinotning yagona markazi va "xo'jayini" deb e'lon qilishi (antropotsentrizm) biosfera barqarorligiga daxl qildi va teskari reaksiyani keltirib chiqardi. Ekologik inqiroz sharoitida sivilizatsiyani saqlab qolishning yagona yo'li — inson va tabiatni teng huquqli sub'ektlar sifatida e'tirof etuvchi, hayotning barcha ko'rinishlarini eng oliy qadriyat deb biluvchi ekotsentrizm paradigmasiga o'tishdir. Bu o'tish jarayoni ongning yangi sifati — "noosfera" (aql-idrok sferasi) va tabiat bilan jamiyatning parallel, birgalikda uyg'un rivojlanishi — "koevolyutsiya" konsepsiyasini amaliyotga joriy etishni taqozo etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ushbu sivilizatsiyaviy burilish global akademik jamoatchilik tomonidan keng qamrovli o'rganilmoqda. Xorijiy falsafiy maktablarda noosfera tushunchasining kelib chiqishi va uning evolyutsion asoslari Eduar Lerua va Per Teyyar de Sharden asarlarida diniy-falsafiy yo'nalishda talqin qilingan bo'lsa, keyinchalik bu yo'nalish ilmiy-izchil xarakter kasb etdi[2]. Ekologik etikaning asoschilaridan biri Aldo Leopold o'zining "Yer etikasi" konsepsiyasida insonni biosferaning egasi emas, balki uning oddiy a'zosi va fuqarosi bo'lishi kerakligini asoslab, ekotsentrizmning etik poydevorini yaratdi[3]. Shuningdek, Hans Jonas o'zining "Mas'uliyat prinsipi" asarida insoniyatning texnik qudrati biosferani yo'q qilish darajasiga yetganini qayd etib, kelajak avlodlar va tabiat oldidagi yangi ekologik imperativni ilgari surdi[4].

Rus falsafiy va tabiatshunoslik maktabida ushbu yo'nalish chuqur ontologik asosga ega. Vladimir Vernadskiy o'zining noosfera ta'limotida insoniyat o'zining ilmiy tafakkuri va mehnati bilan sayyoraviy miqyosdagi geologik kuchga aylanganini va biosferaning noosferaga o'tishi ob'ektiv, qonuniy evolyutsion jarayon ekanligini isbotladi[5]. N.N. Moiseev esa ushbu g'oyani amaliy matematika va falsafa doirasida rivojlantirib, "koevolyutsiya" paradigmasini shakllantirdi. Uning fikricha, insoniyat tabiatda o'z bilganicha yashashi mumkin bo'lgan "ekologik nisha" tugadi, endilikda insoniyat faqat "ekologik imperativ"ga (tabiat qo'ygan qat'iy chegaralarga) bo'ysunib yashasagina omon qolishi mumkin[6].

O'zbekiston falsafiy maktabida global muammolar va ekologik madaniyat masalalari milliy qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot kontekstida tizimli tadqiq etilmoqda. Akademik N.Shermuhamedova o'z asarlarida ilmiy bilish metodologiyasi va falsafiy antropologiya muammolarini tahlil qilar ekan, ekologik fojialarning (xususan, Orol muammosining) inson ma'naviy olamiga ta'sirini yoritadi va ta'lim tizimida fundamental ekologik ongni shakllantirish

metodologiyasini taklif etadi[7]. I.Saifnazarov ekologik barqarorlikni jamiyatning iqtisodiy barqarorligi bilan bog'lagan holda, ekologik siyosat va ijtimoiy adolat tamoyillari integratsiyasini tadqiq etadi[8]. J.Tulenov qadriyatlar falsafasi doirasida tabiatni asrashni inson ma'naviy komilligining bosh mezoni sifatida talqin qilgan bo'lsa[9], M.Axmedova o'z tadqiqotlarida Sharq panteistik va tasavvufiy donishmandligi (Inson va Olam birligi, nabotot va hayvonot olamiga ozor bermaslik) g'oyalarning ekotsentrizm paradigmasi bilan konseptual uyg'unligini mukammal ochib beradi[10].

Ushbu tadqiqotning maqsadi — global ekologik inqiroz sharoitida noosfera va koevolutsiya prinsiplarining mohiyatini ochib berish hamda antropotsentrizmdan ekotsentrizmga o'tishning falsafiy-ontologik va aksiologik mexanizmlarini ilmiy asoslashdan iborat.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda tabiat va jamiyat tizimidagi murakkab, ko'p o'lchovli jarayonlarni kompleks tahlil qilish maqsadida falsafa fanning quyidagi 11 ta o'zaro aloqador metodlaridan foydalanildi:

1. **Sistemali-strukturaviy yondashuv:** Biosfera, noosfera va texnosferani bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan global ob'ektlar va yaxlit makrotizim sifatida ko'rib chiqdi.
2. **Koevolutsion metod:** Tabiatning ob'ektiv rivojlanish qonuniyatlari bilan jamiyatning sub'ektiv faoliyati o'rtasidagi parallel munosabatlarni muvofiqlashtirishda qo'llanildi.
3. **Aksiologik yondashuv:** Antropotsentrik (iste'molchilik, foyda) va ekotsentrik (hayot, barqarorlik) qadriyatlar ierarxiyasini falsafiy baholadi.
4. **Sinergetik metod:** Global tizimlarning inqirozli (bifurkatsiya) nuqtalarida chiziqli bo'lmagan rivojlanish va yangi ekologik tartibning yuzaga kelish jarayonlarini tahlil qildi.
5. **Dialektik metod:** Iqtisodiy-texnik taraqqiyot ehtiyojlari va biosferaning asrash imkoniyatlari o'rtasidagi ob'ektiv ziddiyatlarni va ularning sintezini o'rgandi.
6. **Komparativistik (qiyosiy) tahlil:** G'arb ratsionalistik ekologik siyosati va Sharq an'anaviy-ma'naviy ekologik qadriyatlari o'zaro qiyoslandi.
7. **Falsafiy-antropologik metod:** Insonning koinotdagi o'rni, uning "tabiat hukmdori" maqomidan "biosfera mas'ul xizmatchisi" maqomiga o'tish transformatsiyasini tadqiq etdi.
8. **Sotsiomadaniy tahlil:** Ekologik inqirozning kelib chiqishidagi ijtimoiy ong, iste'molchilik madaniyati va ma'naviy inqiroz omillarini aniqladi.
9. **Prognozlashtirish va modellashtirish:** Noosferaga o'tishning kelajakdagi optimistik va pessimistik senariylarini falsafiy modellashtirdi.

10. **Hermenevtik metod:** Klassik falsafiy matnlar (Vernadskiy, Moiseev va Sharq mutafakkirlari asarlari) tarkibidagi ekologik g'oyalarni zamonaviy davr talablari asosida qayta talqin qildi.

11. **Gnoseologik tahlil:** Insoniyat ekologik bilimlarining shakllanishi, "ekologik imperativ" tushunchasining ilmiy va amaliy bilishdagi o'rnini belgiladi.

NATIJALAR

O'tkazilgan tizimli-ontologik tahlillar natijasida aniqlandiki, antropotsentrizmdan ekotsentrizmga o'tish sivilizatsiya evolyutsiyasining majburiy va muqarrar bosqichidir. Insoniyatning tabiatga nisbatan monologik (hukmronlik) munosabati o'z o'rnini dialogik (koevolutsion hamkorlik) munosabatga bo'shatib berishi falsafiy jihatdan isbotlandi. Tadqiqot davomida ikki xil sivilizatsiyaviy dunyoqarash modelining qiyosiy ko'rsatkichlari tizimlashtirildi va 1-jadvalda aks ettirildi.

1-jadval.

Antropotsentrizm va Ekotsentrizm modellarining falsafiy-ekologik qiyosiy tahlili

Rivojlanish ko'rsatkichlari	Antropotsentrik model (Eskirgan)	Ekotsentrik model (Noosferaviy)
Ontologik maqom	Inson — borliqning markazi va eng oliy maqsadi.	Inson — biosfera zanjirining bir qismi, tabiatning vijdoni.
Tabiatning tabiati	Substrat, passiv ob'ekt, resurs manbai.	Jonli tizim, teng huquqli sub'ekt, hamkor.
Etik tamoyillar	Faqat insonlararo axloqiy munosabatlar.	Ekologik etika, biosfera oldidagi mas'uliyat.
Iste'mol ierarxiyasi	Cheksiz moddiy ehtiyojlar va foyda ustuvorligi.	Qanoat, minimalizm va ekologik muvozanat.
Texnologik falsafa	Tabiatni bo'ysundirish (Tajovuzkor texnosfera).	Yashil texnologiyalar (Koevolutsion integratsiya).
Maqsad va Natija	Sivilizatsiya inqirozi, ekologik katastrofa.	Noosfera fazasi, global barqarorlik.

Natijalar shuni tasdiqladiki, biosferaning noosferaga o'tishi faqat yashil iqtisodiyotni joriy etish bilan cheklanmaydi, balki inson ongining tubdan aksiologik transformatsiyasini — "ekologik vijdon" fenomenining paydo bo'lishini talab etadi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar zamonaviy ijtimoiy falsafa va ekologik etikada fundamental bahslarni yuzaga keltirmoqda. Iqtisodiy o'sish va YaIM (yalpi ichki mahsulot)

ko'rsatkichlariga tayanuvchi zamonaviy kapitalistik dunyo tartibida ekotsentrizm tamoyillarini to'liq joriy etish mumkinmi? Bu borada ba'zi xorijiy tadqiqotchilar (masalan, radikal ekologlar) inson faoliyatini maksimal darajada cheklashni taklif qilsalar, noosfera ta'limoti inson intellektual qudratini tabiatni yo'q qilishga emas, balki uni asrash va rivojlantirishga yo'naltirishni (koevolyutsiyani) yoqlaydi.

Bizning fikrimizcha, Moiseev ilgari surgan "ekologik imperativ" qonuniyatlari huquqiy va etik normalar sintezi orqali jamiyat hayotiga singdirilishi lozim. O'zbekiston sharoitida Orolbo'yi hududidagi ekologik inqiroz oqibatlarini yumshatish borasida davlat tomonidan olib borilayotgan yashillashtirish strategiyasi (masalan, Orol dengizining qurigan tubida o'rmonzorlar barpo etish) noosferaviy tafakkurning va koevolyutsion amaliyotning yaqqol milliy namunasidir. Sharq falsafasidagi tabiat sirlariga hurmat bilan qarash, suvni, tuproqni muqaddas bilish kabi tarixiy-madaniy qadriyatlarimiz ekotsentrizm modelining ma'naviy tayanchi bo'lib xizmat qiladi. Darsliklarda ta'kidlanganidek, yoshlar ongida ekologik madaniyatni yuksaltirish sivilizatsiyaviy immunitetning asosi hisoblanadi[1].

XULOSA

Global ekologik inqiroz sharoitida antropotsentrizmdan ekotsentrizmga o'tish — shunchaki muqobil variantlardan biri emas, balki insoniyat sivilizatsiyasining omon qolishi va kelajak taraqqiyotini belgilovchi yagona ob'ektiv ontologik zaruriyatdir. Vladimir Vernadskiy va Nikita Moiseev asos solgan noosfera hamda koevolyutsiya paradigmasi insoniyatga tabiat bilan tajovuzkor muloqotdan voz kechib, uyg'un hamkorlikka o'tishning falsafiy va ilmiy-metodologik xaritasi beradi.

Xulosa qilib aytganda, global barqarorlikka erishish uchun jamiyat hayotida yangi qadriyatlar tizimi ustuvor bo'lishi shart. Bu tizim inson erkinligi va huquqlarini tabiatning yashash va barqaror turish huquqi bilan muvozanatlashtiradi. O'zbekistonning zamonaviy taraqqiyot strategiyasida ekologik xavfsizlik va ma'naviy-axloqiy qadriyatlar uyg'unligiga e'tibor qaratilishi noosfera sari tashlangan strategik qadamdir. Insoniyat o'zining sayyoraviy mas'uliyatini anglab, ekotsentrik tamoyillarni hayot tarziga aylantirgandagina o'zining haqiqiy ongli mavjudot — noosfera sub'ekti ekanligini isbotlaydi.

FOYNANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Aripova Z.S. Falsafa: Oliy o'quv yurti talabalari uchun darslik. – Andijon: "Omadbek print number one" LLC, 2026. – B. 240 (Global jarayonlar va barqaror taraqqiyot falsafasi bo'limi).
2. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. – М.: Наука, 1987.
3. Леопольд А. Календарь песчаного графства. – М.: Прогресс, 1983. – С. 200-215.
4. Jonas H. The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age. – Chicago: University of Chicago Press, 1984.
5. Вернадский В.И. Научная мысль как планетное явление. – М.: Наука, 1991.
6. Моисеев Н.Н. Человек и ноосфера. – М.: Молодая гвардия, 1990. – С. 85-98.
7. Shermuxamedova N.A. Falsafa (Darslik). – Toshkent: "Noshir", 2020. – B. 310-315.
8. Saifnazarov I., Muxtarov A., Sultanov T. va boshqalar. Falsafa. Darslik. – T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021. – B. 352.
9. Tulenov J. Qadriyatlar falsafasi. – T.: "O'zbekiston", 1997.
10. Axmedova M.A. Falsafa (Darslik). – Toshkent: 2018. – B. 190-195.
11. Solijonovna Z.A. Modern Information Technologies - A Factor Of Increasing Youth Education, Potential And Spirituality // The American Journal of Social Science and Education Innovations. – 2020. – Vol. 2, No. 09. – Pp. 554-560.
12. Aripova Z.S., Aysachev A.A. Informatizing society as one of the reasons for creating a global society // Ekonomika i sotsium. – 2021. – No 4-1(83). – P. 62-65.